

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТУРИСТИЧНО- РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ВІЙНИ, ГЛОБАЛЬНІ ЗМІНИ ТА ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ

Колективна монографія

За загальною редакцією
доктора географічних наук, професора Г. В. Машіки
та кандидата географічних наук, доцента Н. Ф. Габчак

Ужгород – 2025

УДК 338.48-044.48(477)+330.341.1:355.01

Т 65

Трансформація туристично-рекреаційної сфери в Україні: виклики війни, глобальні зміни та інноваційні рішення: колективна монографія / за заг. ред. проф. Г. В. Машіки, Н. Ф. Габчак. — Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2025. — 360 с.

ISBN 978-617-8321-46-8

Розглянуто актуальні проблеми розвитку туристичної індустрії в умовах сучасних глобальних і внутрішніх викликів. У монографії детально розглядаються наслідки воєнних дій для туристичної сфери України, аналізуються зміни, спричинені глобальними трендами, такими як зміна клімату, цифровізація та вплив пандемії COVID-19. Важливе місце відведено інноваційним підходам до відновлення та розвитку галузі, що ґрунтуються на досвіді інших країн та сучасних тенденціях у сфері сталого туризму. Автори пропонують ґрунтовні дослідження та практичні рекомендації щодо адаптації туристично-рекреаційної сфери України до нових реалій, що робить монографію не лише теоретичною, але й практично значущою та надасть цінний інструментарій для реформування галузі на державному та місцевому рівнях.

Для науковців, здобувачів вищої освіти, аспірантів та фахівців галузі.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Матвійчук Л.Ю., доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Луцький національний технічний університет;

Папш В.В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, управління економічними процесами, Мукачівський державний університет.

Рекомендовано до друку та опублікування:

Вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

(протокол №13 від 26 грудня 2024 р.);

Редакційно-видавничою радою

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

(протокол №8 від 20 грудня 2024 р.).

Автори статей відповідають за достовірність і вірогідність викладеного матеріалу, правильне цитування джерел та посилання

ISBN 978-617-8321-46-8

© Кол. авторів, 2025

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ І. Глобальні зміни та вплив війни на туристично-рекреаційну галузь	7
1.1. Вплив глобальних змін на трансформацію туристично-рекреаційної галузі в Україні: регіональний аспект (Машіка Ганна)	7
1.2. Вплив російсько-української війни на туризм України та шляхи його відновлення (Габчак Наталія)	50
1.3.Сучасні тренди ринку туризму і рекреації в умовах війни: регіональний аспект (Кашка Марія).....	94
Розділ ІІ. Екологічні, цифрові та історико-культурні аспекти розвитку туризму	126
2.1. Екологічні орієнтири розвитку туризму (Пригара Ольга)	126
2.2. Цифрова трансформація сфери туризму і рекреації: визначення, концепція та еволюція (Габар Марина).....	167
2.3. Історико-культурна спадщина як складова туристично-рекреаційних ресурсів Закарпаття (Пеняк Павло)	207
2.4. Соціокультурний простір і культурний туризм у Закарпатті: трансформації та перспективи (Ханас Уляна)	242
Розділ ІІІ. Інновації та тенденції в сфері гостинності та готельного бізнесу	279

3.1. Управлінські інновації та конкурентоспроможність в індустрії гостинності (Кривенкова Руслана)	279
3.2. Глобальні тенденції розвитку міжнародного готельного бізнесу у ХХІ столітті (Корсак Роман)	314
Висновки	356

2.4. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР І КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ У ЗАКАРПАТТІ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

■ Уляна Ханас

кандидат філософських наук, доцент

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

(м. Ужгород, Україна)

Соціокультурний простір — це сукупність соціальних та культурних взаємодій, які поєднують історично сформовані на певній території (країні, історико-географічному регіоні) традиції, звичаї, норми, цінності, мову, релігію, мистецтво, соціальні структури, ідентичність та поведінку людей. Центральне місце у ньому належить особистості, яка з однієї сторони створює такий простір у всій різноманітності його компонент та їх взаємодій, а з іншої — є результатом впливів соціокультурного простору.

Трансформація соціокультурного простору України за роки незалежності пройшла декілька ключових етапів, які охоплювали різні сфери суспільного життя. На нашу думку, основними напрямками змін, що мали значний вплив на формування та розвиток туризму в Україні, є наступні:

1. Зміни **політичної та національної свідомості**, які завершили процес формування національної ідентичності українців. Дослідження та переосмислення історичних подій, відродження культурних традицій, повернення та утвердження національної символіки, статус української мови як державної стали важливою частиною нової політичної культури. Процеси національного самоусвідомлення сприяли поширенню та розвитку української культури, одним зі шляхів популяризації якої став туризм.
2. **Релігійна трансформація**. З перших років незалежності відновилися ті церковні громади, які були або заборонені, або перебували під тотальним контролем. При цьому вагомим чинником була реанімація сакральних об'єктів, які згодом стали місцями паломництва та важливими релігійно-культурними центрами, наприклад: Марійський духовний центр у с. Зарваниця (Тернопільська обл.), Василіанський монастир на Ясній Горі в с. Гошеві (Івано-Франківська обл.), Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві, Манявський скит біля с. Манява (Івано-Франківська область) тощо.

3. **Міжкультурний діалог** відбувався як всередині країни, так і зі світовою спільнотою. Незалежна Україна стала домом для багатьох етнічних груп, що сприяло розвитку міжкультурного діалогу. Посилено вивчення мов національних меншин, підтримку культури й традицій різних народів. Відкритості України до світу сприяла її інтеграція в глобальну економічну та культурну мережу. Активізувалася участь українських митців у міжнародних мистецьких заходах, таких як фестивалі, виставки та форуми, що значно сприяло поширенню української культури та популяризації національних традицій поза межами України. Ця тенденція створила середовище міжкультурного діалогу та допомагала формуванню позитивного іміджу України на світовій арені. Українці почали частіше подорожувати за кордон, а міжнародні зв'язки сприяли поширенню глобальних цінностей. Цей вплив відобразився також у розвитку громадянського суспільства, активності громадських організацій та волонтерського руху.
4. **Масова культура.** З початком незалежності в Україні почали активно розвиватися форми масової культури — музика, кіно, театр, література. З'явилися нові стильові напрями, зросла роль попкультури, яка, хоч формувалася під західним впливом, намагалася знаходити унікальні українські риси.
5. **Освіта та наука.** Відбулась реформа освітньої системи, спостерігався перехід до європейських стандартів. Вищі навчальні заклади запроваджували нові програми, відкривалися спеціальності, зокрема й спеціальність 242 Туризм. Склалися нові наукові спільноти й асоціації, відбувалася активна інтеграція в міжнародний науковий простір.
6. **Медіа та інформаційний простір.** У державі сформувалися свої незалежні засоби масової інформації, вибудувалися нові інформаційні канали. Відзначався стрімкий розвиток приватних телеканалів, радіостанцій та друкованих видань. Поява Інтернету кардинально змінила способи отримання інформації та популяризувала нові формати контенту.
7. **Цифрова культура.** Інтенсивний розвиток інтернету та цифрових технологій переформатував інформаційний простір, що спричинило докорінні зміни в способах комунікації, самовираження та взаємодії громадян. Це створило

ло як нові можливості, так і нові ризики для збереження національної ідентичності та водночас, відкрило доступ до глобальних культурних ресурсів, формуючи динамічний простір для культурного обміну та креативності. Важливим каналом комунікації стали соціальні мережі, а також цифрові платформи на яких поширюється культурний контент та створюються нові культурні форми (наприклад, блогерство, онлайн-музика, цифрове мистецтво).

- 8. Економічна трансформація.** Насамперед це перехід від планової економіки до ринкових відносин, що супроводжувався приватизацією державних підприємств, розвитком малого та середнього бізнесу, створенням конкурентного середовища і нових ринків, зокрема, туристичних послуг. З'являються нові економічні можливості, створюються робочі місця, змінюється структура зайнятості населення. Окрім цього, залучення інвестицій та інтеграція в глобальну економіку, значно вплинули на культурну ідентичність та соціальні взаємини в Україні.

Ці ключові соціокультурні трансформації в Україні за роки незалежності стали каталізатором змін у туризмі й відкрили нові можливості для розвитку туристичної індустрії. Вони сприяли не лише активізації внутрішнього туризму, але й підвищенню міжнародного інтересу до України.

Проте важливо зазначити, що суттєвий вплив на соціокультурний простір, а відтак на туризм, спричинили війна на сході України (з 2014 року), анексія Криму, й особливо широкомасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 року. У часи війни соціокультурний запит українців базується на потребах: збереження життя, національної ідентичності, підтримці морального духу та єдності громадян, а культура стала важливим інструментом комунікації. Від творчих ініціатив, які документують воєнні події, до мистецьких проєктів, що пом'якшують рефлексію над пережитим, культурний запит актуалізує необхідність емоційної підтримки та гуманітарної допомоги. Особливо актуальними стають ініціативи щодо популяризації українського мистецтва, літератури та традицій, які функціонують не лише як форма опору, а і як майбутній інструмент відновлення післявоєнної дійсності. Водночас війна відкрила нові можливості для дослідження культурної спадщини, яка зазнала ціннісного переосмислення, а туризм, значною мірою, сприяв відновленню ділової активності та фінансовій підтримці місцевих громад.

Дослідниця Л. Божко стверджує, що генезис та еволюція сучасного туристичного дискурсу пов'язані з низкою соціальних трансформацій, які впливають на туристичні практики та споживання культурних ресурсів (Божко, 2018). Трансформація соціокультурного простору в контексті культурного туризму є важливим аспектом, який потребує комплексного підходу. Вона передбачає не лише зміни у фізичному середовищі, але й адаптацію соціальних практик, традицій та ідентичностей місцевих спільнот. На нашу думку, оцінюючи ці перетворення, варто враховувати взаємозв'язок між культурною спадщиною та сучасними потребами туристів, що дозволить створити більш збалансовану модель розвитку. Важливо забезпечити залучення місцевих жителів до процесів прийняття рішень, щоб зберегти автентичність культурних проявів та уникнути комерціалізації, яка може спричинити втрату унікальності регіону. Тому варто вважати культурний туризм не лише як засіб економічного зростання, а і як платформу для збереження культурної ідентичності та соціальної згуртованості.

За роки незалежності культурний туризм в Україні значно розвинувся, відображаючи трансформації соціокультурного простору. Ці зміни сформували нові туристичні напрями, що демонструють унікальну культурну спадщину країни та її сучасні досягнення в мистецтві та культурі. Окреслимо основні тенденції в культурному туризмі за роки незалежності:

1. *Інтерес до історико-культурної спадщини*, який зумовлений насамперед відновленням національної ідентичності. Україна має багатий історико-культурний спадок, а тому після здобуття незалежності акцент на його збереження та популяризацію посилювався, зокрема завдяки впровадженню програм з охорони культурної спадщини. Відновлення та реставрація історичних пам'яток зокрема Хотинської та Кам'янець-Подільської фортець, замків Львівщини, Закарпаття та Поділля, перетворили їх у популярні туристичні напрями, де збереглися середньовічні архітектурні ансамблі й зразки ренесансної, барокової та неоготичної архітектури.
2. *Культурно-історичні тури*. Зростаючий інтерес до власної історії та її переосмислення сприяв створенню спеціальних культурно-історичних турів. Туристичні маршрути, присвячені подіям національно-визвольних змагань, Революції гідності та війни на сході України, пропонують відвідувачам більше дізнатися про героїчні моменти укра-

їнської історії. Музеї, присвячені національно-визвольним рухам та трагічним історичним подіям, такі як Національний музей Голодомору-геноциду, Національний музей Революції Гідності в Києві, Музей сучасної російсько-української війни у Дніпрі, стали важливими культурними об'єктами для туристів.

3. *Фестивальний туризм.* За роки незалежності значно зростає кількість фестивалів, що стали важливою частиною культурного туризму в Україні. Музичні, художні, театральні та гастрономічні фестивалі приваблюють як українських, так і іноземних туристів. Зокрема, Форум видавців у Львові — міжнародна подія для пошанувачів книги та літератури, Одеський міжнародний кінофестиваль, що став центром кінокультури, «Atlas Weekend» — музичний фестиваль у Києві, який збирає українських та іноземних музикантів. Окрім цього, популярними стали етнічні фестивалі, наприклад: «Країна мрій», «Шешори», «Середньовічний Хотин», «Маланка-Фест», Етнографічний фестиваль гончарства в с. Опішня, фестивалі Закарпаття популяризують ремесла, традиції, українську народну музику тощо, а також відкривають для відвідувачів особливості та різноманіття регіональної культури України.
4. *Музеї та галереї сучасного мистецтва.* Розвиток сучасного мистецтва в Україні створив нові можливості для культурного туризму. У Києві, Львові, Харкові та Одесі відкрилися сучасні музеї та галереї, зокрема Мистецький Арсенал, PinchukArtCentre, Jam Factory Art Center, які презентують роботи українських та іноземних митців. Ці мистецькі простори є не тільки центрами сучасної культури, але і привертають увагу туристів, які цікавляться новими тенденціями в мистецтві.
5. *Гастрономічний туризм.* Українська кухня, яка зазнала нової хвилі інтересу, стала важливим елементом культурного туризму. Традиційні українські страви: борщ, вареники, деруни, куліш мають попит серед туристів, а гастрономічні тури стали окремим напрямом. Львів зі своєю кавовою та шоколадною культурою, а також Київ зі своїми традиційними ресторанами та сучасними гастрономічними майданчиками, залучають велику кількість туристів. Утворився новий туристичний напрямок — гастрономічні фестивалі, наприклад: «Галицька дефіляда», «Борщів»

- на Тернопільщині, «Lviv Coffee Festival», «Lutsk Food Fest», «Kyiv Food and Wine Festival» та багато інших.
6. *Театральний та оперний туризм.* Оперні та драматичні театри в Україні мають популярність не лише серед місцевих мешканців, але й серед туристів, особливо в культурних центрах, зокрема Києві, Львові, Одесі та Харкові. Львівська національна опера та Одеський національний академічний театр опери та балету стали одними з найпопулярніших культурних об'єктів, що приваблюють туристів своєю архітектурою та високим рівнем виконання.
 7. *Розвиток регіонального культурного туризму.* Зростання інтересу до автентичної регіональної культури та традицій, спричинило збільшення частки туристів, які відвідують невеликі міста та села. Наприклад, до Опішні, Решетилівки, Петриківки, Косова та гуцульських сіл у Карпатах тощо, де можна відкрити для себе унікальні ремесла, музику та кухню, або поїздки до Поділля для огляду замків та старовинних містечок. Це не лише підтримує місцеві громади, але й сприяє збереженню культурної спадщини.
 8. *Культурна спадщина ЮНЕСКО.* Україна має декілька об'єктів, що входять до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: собор Святої Софії в Києві, Києво-Печерська лавра, ансамблі історичних центрів Львова та Одеси, дерев'яні церкви Карпатського регіону. Ці унікальні культурні надбання є не лише символами національної ідентичності, а й важливими центрами культурного туризму. Через воєнні дії собор Святої Софії в Києві, Києво-Печерська лавра, історичні центри Львова та Одеси мають статус «під загрозою» (UNESCO, 2024).
 9. *Цифровізація культурного простору.* Розвиток технологій суттєво змінив спосіб подання та сприйняття культурної інформації. Віртуальні тури, мобільні додатки, соціальні мережі допомагають залучати туристів і забезпечують доступ до культурних надбань України незалежно від їх локації.
 10. *Участь в міжнародних культурних подіях.* Україна активно долучається до міжнародних культурних форумів та фестивалів, презентує свою культурну спадщину в всесвітньовідомих музеях, на виставках, що підвищує її привабливість на світовій арені. Наприклад, виставка скульптур Іоана Георга Пінзеля у Луврі (*Танцюючі скульптури Пінзе-*

ля в Луврі, 2012), Вавелі (Wawel, б. д.), інсталяції на Венеційському бієнале, участь у номінаціях на кінопремію «Оскар».

Загалом трансформації культурного туризму в Україні на поєднанні національної спадщини з сучасними культурними досягненнями. Важливим фактором, що забезпечує популярність культурного туризму є зростаючий інтерес до багатого культурного контексту країни, що постійно трансформується й інтегрується у світовий культурний простір. Сучасні туристи шукають унікальні досвіди, які дозволяють їм не лише розвивати власний культурний горизонт, а й залучатися до міжкультурного діалогу. Зростання зацікавленості культурними аспектами подорожей підтверджують, зокрема й статистичні дослідження Державного агентства розвитку туризму України (далі ДАРТ) (*Результати онлайн-опитування щодо подорожей Україною під час війни, б. д.*), згідно з якими 28,4% туристів віддають перевагу «Культурний туризм» (екскурсії до історичних пам'яток і музеїв) і поступаються тільки «Піші прогулянки і дослідження міського середовища» — 54 %.

За роки незалежності України культурний туризм став не тільки популярним соціокультурним феноменом, але й важливим сегментом туристичної індустрії, істотно впливаючи на економічний розвиток регіонів, створюючи нові робочі місця, стимулюючи міжнародну співпрацю, забезпечуючи обмін досвідом та залучаючи інвестиції в інфраструктуру.

Культурний туризм Закарпаття, як важлива частина соціокультурного простору України, за роки незалежності, зазнав подібних суттєвих трансформацій. У період з 1991 року регіон став не лише об'єктом міжнародного туризму, а й платформою для інтеграції та збереження етнокультурної спадщини, що відображає багатогранність української культури. Унікальність соціокультурного простору Закарпаття вирізняється своєю унікальною етнокультурною ідентичністю, утвореною через взаємодію різних культур, мов та звичаїв, що сформувалися під впливом історичних подій, географічного розташування та багатонаціонального населення.

Етнічний склад населення Закарпаття досить різноманітний, і за кількістю етнічних груп поступається лише Одещині. Аналізуючи етнічний склад області, відомий дослідник історії й етнографії Закарпаття професор М. Тиводар (2010) зазначає, що у Закарпатській області автохтонне українське населення становить виняткову більшість, тобто 80,52 % (за останнім переписом 2001 р.,

прим. авт.). Це дає підстави вести мову про етнічно український характер області (с. 26).

Протягом століть автохтонні етнічні території Закарпаття входили до складу різних державних утворень, таких як Угорщина, Австро-Угорщина та Чехословаччина. Це призвело до формування в Закарпатті етнічних спільнот, зокрема німців, угорців, румунів, євреїв, ромів та словаків, що суттєво вплинуло на культурний ландшафт регіону. Про це свідчать пам'ятки матеріальної культури, способи ведення господарства, елементи фольклору, традиції місцевої кухні, а також особливості діалектів Закарпаття.

Варто зазначити, що професор Михайло Тиводар (2010) вживає термін «суцільно українська етнічна територія на етноісторичному Закарпатті» (с. 23), який сьогодні охоплює територію Закарпатської області. Цей термін є важливим для визначення сутнісних характеристик етнокультури Закарпаття, яка, попри свою неперервність, має локальні відмінності. В етноісторичному Закарпатті виділяють кілька етнографічних груп: **долиняни, гуцули, бойки й лемки**. Такий поділ ґрунтується на мовних особливостях, відмінностях в одязі та традиціях, а також на домінуючих способах господарювання, що є логічним, оскільки природне середовище різне. Важливо підкреслити, що науковці мають неоднозначне ставлення до цього поділу. На нашу думку, виокремлення особливостей етнографічних груп в межах суцільно української етнічної території Закарпаття свідчить про історичну складність і тривалість процесу етнотворення, що підтверджується багатогранним туристичним ресурсним потенціалом.

Національно-державний розвиток українського етносу в країні значно активізувався після здобуття незалежності у 1991 році. Багато науковців, зокрема історики, культурологи, етнографи та мовознавці, зосередили свої зусилля на вивченні етноісторичних аспектів Закарпаття, як у контексті загальноукраїнської, так і місцевої автентичної культури української нації. Опубліковані дослідження, державна підтримка та популяризація культури, а також розвиток культурно-пізнавального туризму позитивно впливають на підвищення усвідомлення своєї приналежності до українства та розуміння етнокультурних особливостей. Проте сучасні реалії свідчать про безумовну необхідність продовження досліджень, що, зокрема, дозволить розширити та «звільнити» ресурсний потенціал для культурного туризму від ідеологічних маніпуляцій.

Демографічні особливості регіону, що впливають на розвиток культурного туризму наступні:

- переважання сільського населення над міським. Така тенденція спостерігалася впродовж 1991–2021 рр. Станом на 1 січня 2022 р. кількість населення області складала 1244,5 тис. осіб, з них: 463,3 тис. осіб міського населення та 781,1 тис. міського (Головне управління статистики в Закарпатській області, б. д.). Загальноприйнятим є твердження, що в сільській місцевості найкраще зберігаються народні традиції, звичаї і ремесла. Проте важливу роль у збереженні культури відіграють культурні та освітні установи, такі як бібліотеки, університети та культурні центри. Ці інституції сприяють дослідженню, документуванню та поширенню культурної спадщини, а також сучасних культурних артефактів та практик.
- компактне проживання національних меншин, що є важливим для підтримки та розвитку етнокультурного середовища.

Найбільша етнічна група — угорці, що компактно проживають вздовж кордону з Угорщиною, в Берегівському районі (76,15% від загальної кількості населення району), а також в Ужгородському (33,39%) та Мукачівському (12,7%) районах, локально в селищі Вишково та м. Тячів. Закарпатська громада угорців найбільша в Україні.

Румунська етнічна група найбільше представлена в Тячівському (12,41%) та Рахівському (11,57%) районах.

Німецька етнічна група локально проживає у населених пунктах Мукачівського (0,87%) та в селах Усть Чорна й Руська Мокра Тячівського районів. Інші національні меншини здебільшого рівномірно розселені по території області.

Культурні, освітні та релігійні потреби національних меншин задовольняються численними закладами, розташованими в районах їх компактного проживання, з використанням мови національної меншини або двомовно (з українською). Це зокрема: 107 дошкільних закладів 18,34% від загальної кількості, 117 загальноосвітніх закладів 17,7%, українсько-угорський навчально-науковий інститут у ДВНЗ «УЖНУ» з угорською мовою викладання, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (заснований у 1996 р.) (Белей, 2019), 94 будинки культури й клубні заклади, при яких функціонують 455 колективів художньої самодіяльності, 108 бібліотек, діє 340 релігійних громад, видається 41 видання (включаючи телебачення та періодичні ЗМІ) тощо. У 1999 році створено Центр культур національних меншин Закарпаття, що сьогодні

об'єднує 78 громадських організацій та культурних товариств. Їх діяльність спрямована на відновлення, збереження та розвиток національних традицій (*Національно-культурні товариства*, б. д.). Одним з основних напрямків роботи цих товариств є організація етносвят, етнофестивалів, освітньо-культурних івентів тощо.

Протягом років незалежності України відбулися значні трансформації соціокультурного простору музеїв. Перехід від радянської культурної політики до самостійного культурного самовизначення дозволив музеям вільніше формувати свої колекції та експозиції, акцентуючи на національній ідентичності, місцевих культурних надбаннях та збереженні унікальних традицій Закарпаття. Одночасно з цим, музеї почали адаптуватися до сучасних викликів, відбувалося осучаснення експозицій, впровадження нових музейних технологій та інтерактивних програм, спрямованих на ширше залучення відвідувачів. Незалежність також стимулювала розвиток міжнародної співпраці, завдяки чому закарпатські музеї змогли значно розширити свої зв'язки із закордонними інституціями, сприяти обміну виставками і досвідом. Це суттєво змінило роль музеїв, які тепер відіграють активну роль у розвитку туризму.

На вебсторінці Управління туризму та курортів Закарпатської ОДА – ОВА (*Вітаємо в Закарпатті*, б. д.) та туристично-інформаційних сайтах представлено понад 80 музеїв, з яких: 3 у комунальній власності, 7 — державній, а інші у приватній власності. Розташування музеїв у регіоні значною мірою корелює з його історично сформованим культурним ландшафтом.

Найбільшим за кількістю експонатів є Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького (рис. 2.4.1), розташований в Ужгородському замку. Унікальною, добре збереже-

*Рис. 2.4.1. Вид на головну будівлю та парк Ужгородського замку.
(Закарпатський обласний краєзнавчий музей
імені Тиводара Легоцького, б. д.)*

ною є сама споруда замку (XV–XVIII ст. ст.) та оборонний вал. Фонди музею містять цінні колекції що презентують історію, етнографію, природу та культуру краю (Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького, б. д.).

Саме на прикладі цього музею найкраще виражені зміни, що відбулися з кінця радянського періоду до сьогодення. Дослідження Палінчак-Кутузової (2024) вказують на використання музею як ідейно-пропагандистського інструменту в радянський період. Обов'язковим елементом музейних експозицій мали бути комуністичні досягнення, соціалістичне змагання, ідейне виховання радянських трудящих тощо. Це відображалось повсюдно: в музейних експозиціях («Дружба народів СРСР», «Закарпаття у період розвинутого комунізму», «Вплив Великого Жовтня на розвиток революційного руху трудящих Закарпаття» тощо), пересувних виставках («Рішення партії — в дії», «Під лєнінським прапором дружби народів», «Досягнення трудящих Закарпаття за роки десяти п'ятирічки» тощо), лекціях («Соціалістичні перетворення на Закарпатті за роки радянської влади», «Партія в роки Великої Вітчизняної війни» тощо), проведенні ідеологічних тижнів культури на підприємствах і в колгоспах.

У 70-х роках почали створюватися музеї у Мукачеві, Берегові, Виноградіві, Тернові, Ясіня при цьому використовувалися такі ж ідейно-пропагандистські вимоги (Філіп, 2010).

Попри це, навіть у радянський період, колекції музею поповнювалися цінними експонатами з історії та культури краю.

В роки незалежності пошуково-експедиційна робота працівників музею активізувалася, а головне була звільнена від радянської ідеології. Палінчак-Кутузова (2019) зазначає, що тільки за першу половину 90-х рр. XX ст. фонди музею поповнилися на майже 7 тисяч експонатів. Комплектування музейних колекцій залишається пріоритетним завданням і сьогодні. Серед нових експозицій «Закарпаття між двома світовими війнами», Меморіальна кімната-музей Августина Волошина, «Кава на жорнах століть», «Коли гримлять гармати, музи мовчать», яку присвячено трагічним подіям російсько-української війни, з 2014 р. до сьогодні. Оновлені експозиції «Холодна і вогнепальна зброя». З експонатів фонду музею формують виставки (3–4 в рік), наприклад «Артефакти середньовічної церкви Ужгородського замку», експонати якої отримані археологічних розкопок на території замку.

Окрім цього, колективом музею проводиться наукова, екскурсійна, освітня робота, а також активна співпраця з іншими музей-

ними та культурними установами, як на національному, так і на міжнародному рівнях. Таким чином, Закарпатський краєзнавчий музей є важливим центром культурного життя регіону, місія якого не лише в збереженні й популяризації спадщини, але й створенні можливості для розвитку туризму і зміцненні культурного іміджу Закарпаття.

Такі ж тенденції змін, відмова від ідеологічно-пропагандистського змісту експозицій та їх переформатування, відбулися й в інших музеях Закарпаття, насамперед історико-культурних та краєзнавчих (Закарпатський музей народної архітектури та побуту, Свалявський історичний музей, Берегівський районний музей). Навпаки, музейні працівники зосереджувалися на вивченні та збереженні матеріальної та духовної культури етносів Закарпаття, що безумовно змінювало соціокультурний ландшафт краю і водночас посилювало ресурсний потенціал туризму.

Важливим фактором впливу на культурний ландшафт регіону, а відтак на туризм є створення приватних музеїв. Це насамперед краєзнавчі музеї у місцях компактного проживання національних меншин чи етнічних груп, рідше — спеціалізовані музеї, що презентують певні види господарської діяльності тощо.

У таблиці 2.4.1 наведено інформацію про музеї Закарпаття, в розрізі районів, що активно функціонують, включені в туристичні маршрути й добре представлені в публічному просторі.

Таблиця 2.4.1

Музеї Закарпаття

№ п/п	Назва музею	Місце знаходження	Рік утворення	Особливості фондів
м. Ужгород та Ужгородський район				
1	Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького	вул. Капітульна, 33 м. Ужгород	1945	У музеї 40 приміщень, які мають найбільші постійні експозиції з цінними артефактами історії та культури краю. У фонді музею 150 тис. експонатів
2	Закарпатський музей народної архітектури та побуту	вул. Капітульна, 33а м. Ужгород	27 серпня 1970	Найбільший етномузей області. 30 унікальних архітектурних комплексів з великою к-стю експонатів, житлові й господарські будівлі з автентичними

				предметами, що відтворюють побут, ремесла етногруп краю Також є колекції ікон, вишивки, писанки, картин тощо. Представлена культура: долинян, лемків, бойків, гуцулів, уторців, румунів.
3	Закарпатський обласний художній музей імені Йосипа Бокшая	пл. Жупанатська, 3 м. Ужгород	Листопад 1948 р.	Понад 10 тис. експонатів: живопис, графіка, скульптура, декоративно-ужиткове мистецтво. Особливо цінні експонати картини закарпатської школи художників: Й. Бокшая, А. Ерделі, І. Грабара, А. Коцки, Ф. Манайла.
4	Меморіальний будинок-музей Ф.Манайла	вул. Другетів, 74 м. Ужгород	1980	Експозиція створена в будинку, де жив художник. Це майстерня, робочий кабінет, особисті речі, картини тощо. У фонді орієнтовно 2 тисячі експонатів
5	Хата-музей «Лемківська садиба»	с. Зарічово	1985	У музеї — експозиція архітектури та старожитностей лемків
5	Краєзнавчий музей міста Перечин	вул. Ужанська, 7 м. Перечин	18 квітня 2018	Експонати 4 виставкових залів демонструють історію, культуру українців, словаків, чехів, євреїв, німців, італійців, що тут проживали, а також способи господарювання.
м. Мукачєво Мукачівський район				
6	Мукачівський історичний музей	вул. Замкова гора, м. Мукачєво	20 червня 1989	Розташований у замку «Паланок». 12 залів, у яких експозиції історії етнографії, природи, писанки, старожитності, старовинних ікон тощо.
7	Музей «Бункер лінії Арпада»	с. Велика Грабівниця	2012	Представлено оборонні споруди, спорядження, технічне й побутове обладнання військових періоду Другої Світової війни
8	Свалявський історичний музей	вул. Головна, 33, м. Свалява	1970	Старожитності, документи, книги, предмети одягу, вишиванки та побутові речі жителів Свалявщини періоду XIX ст.

Хустський район				
9	Хустський краєзнавчий музей	вул. Пирогова, 1, м. Хуст	1963	У музеї можна знайти стародавні артефакти, побутові речі, вишиванки, фотографії та документи, що охоплюють період від давніх часів до сьогодення. Унікальна частина фондів — експонати, пов'язані з Карпатською Україною.
10	Музей-скансен «Старе село»	с. Колочава	14 червня 2007	Музей просто неба з багатьма експозиціями, що відображають історію, побут і культуру етнічних груп Колочаки. Серед експозицій: житло, корчма, лазня, жандармерія, господарські будівлі. На території є окремі музеї: «Колочавська вузькоколія», «Чеська школа» та «Бункер Штаєра»
11	Музей лісу та сплаву (на реставрації)	ур. Остріки, с. Синевир,	1995	Експозиція музею знайомить з працею та традиціями місцевих лісорубів та бокорашів
12	Іршавський історико-краєзнавчий музей	вул. Незалежності, м. Іршава	2006	Цінними є кам'яні сокири, газові лампи, предмети побуту та одяг XVIII–XIX ст. Окрема експозиція присвячена Революції Гідності.
Берегівський район				
13	Берегівський районний музей	вул. Габора Бетлена, 1 м. Берегово	1964 р., відновив роботу 30 березня 2002	Музей знаходиться в палаці Габора Бетлена (1629). 2 тис. експонатів пов'язані з культурою та історією Берегівщини від римського періоду до сьогодення.
14	Затисянський краєзнавчий музей	с. Тисоби-кені	1970	Скансен, що складається з будинків, школи, каплиці, господарських приміщень тощо. Налічує понад 2 експонатів
15	Музей винороба Чиза	ур. Чизай, 1, м. Берегово	12 жовтня 2019	Музей сучасного формату, що знайомить з місцевим виноградарем Чизом, історією виноградарства у Закарпатті та Україні

Рахівський район				
16	Великобичківський історико-краєзнавчий музей	вул. Крушник, 1, сел. В. Бичків	1957	Понад 3 тис. експонатів, у 7 залах 3 основні експозиції: природи, історії, етнографії
17	Ясінянський історико-краєзнавчий музей	сел. Ясіня	1966	Експозиція музею присвячена побуту гуцулів і представлена у 4 відділах: інтер'єр хати XVIII-XIX ст., знаряддя праці, народні ремесла, природа
18	Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах	вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів		У музеї 2 відділи: «Природа Карпат», «Природокористування в УК». В експозиції унікальне поєднання природи, культури, історії.
Тячівський район				
19	Історико-краєзнавчий народний музей «Сріберна земля»	вул. Прикордонна, 2 с. Грушово	1994	У 12 відділах представлені етноекспозиції, що налічують 5000 експонатів. У музеї є унікальні сакральні об'єкти, зокрема рукописне Євангеліє 600-річної давності.
20	Музей історії солекопальень	сел. Солотвино	1973	Експонати пов'язані з Солотвинською солекопальнею: історія, робочі інструменти та особисті речі солекопів, світлини
21	Музей історії та етнографії румун Закарпаття	вул. Олексі Борканюка, 17, сел. Нижня Апша	2014	Експонати: національні костюми, одяг, посуд, предмети народних ремесел, що презентують культуру румун Закарпатті. У музеї виділено експозиції

Багатогранність музеїв Закарпаття дозволяє згрупувати й поділити їх за різними критеріями, кожен з яких відображає певний аспект регіональної ідентичності. Такий підхід сприяє кращому розумінню значущості музеїв у збереженні культурного спадку регіону, позиціюванні культурного центру та ефективному використанню у туризмі Отже:

1. *традиційне господарювання*: «Музей лісу та сплаву» у с. Синевир, «Музей екології гір та історії природокористування» м. Рахів, «Музей винороба Чиза» м. Берегово;

2. *народні ремесла*: «Музей гуцульської різьби Юрія Павловича» м. Рахів, «Музей ткацтва» у с. Великі Береги, «Музей-кузня «Гамора» у с. Лисичово;

3. *гастрономічні традиції*: «Музей леквару» с. Ботор, «Музей гуцульської бринзи» м. Рахів;

4. *мистецькі*: Закарпатський обласний художній музей ім. Й. Бокшая в Ужгороді, «Музей М. Мункачі» і «Музей прикладного мистецтва» у Мукачево;

5. *комплексні*: Краєзнавчий музей в Терново, Хустський краєзнавчий музей, «Приватний музей гуцульського одягу та старожитностей Юрія Саса», Виноградівський історичний музей, Народний історико-краєзнавчий музей у сел. Воловець, Історико-краєзнавчий музей «Тиса», Колиба-музей в с. Ділове, Етнографічний музей Юрія Куцини, Регіональний музей етнографії у Буштино, Етнографічний музей у с. Велика Уголька тощо.

Наведений вище аналіз свідчить про значний туристичний ресурсний потенціал, що презентує історичні, культурні, релігійні, побутові, господарські та соціально-економічні аспекти Закарпаття. В основному експонати представляють період XIX століття. Музеї знаходяться у всіх районах області й відображають місцеву унікальність, як, наприклад Музей історії та етнографії румун Закарпаття, що знаходиться в сел. Нижня Апша.

Ефективність роботи музеїв у сучасних умовах може суттєво зростати завдяки науково-дослідній роботі, використанню інтерактивних технологій та креативних підходів, що відкриває нові можливості створення атракційного середовища в музеї. Такі технології уже сьогодні поступово впроваджуються, зокрема:

1. Більшість музеїв проводять пошуково-дослідницьку та іншу роботу спрямовану на оновлення фондів. Про це свідчать численні повідомлення на власних вебсайтах. Наприклад: у 2023 р. оновлено виставковий зал «Етнографічна спадщина» у краєзнавчому музеї с. Терново на Тячівщині; у Закарпатському краєзнавчому музеї у травні 2024 р. відкрито оновлено виставковий зал «Природа Закарпаття», а також оновлено і доповнено експозиційні колекції метеликів, доповнено постійну виставку «Карпатська Україна» (Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького, б. д.) тощо.

2. Модернізується формат екскурсійної діяльності, окрім традиційних екскурсій проводяться:

- *тематичні*. Наприклад краєзнавчий музей ім. Легоцького пропонує 11 тематичних екскурсій на замовлення — «Ліс –

- народне багатство Закарпаття», «Історія Мукачівської єпархії та духовної семінарії», «Художнє литво на Закарпатті», «Народні музичні інструменти Закарпаття» та інші; *авторські*. Засновник «Приватного музею Юрія Куцина» проводить цікаві атракційні екскурсії з можливістю «спробувати» унікальні експонати у дії;
- *нічні*. Такі екскурсії пропонує Мукачівський історичний музей, на сайті зазначено, що вони благодійні, частина коштів відраховується для ЗСУ (Мукачівський історичний музей, б.д.);
- *костюмовані, історичні реконструкції*. Найчастіше такий формат використовується музеями під час проведення фестивалів чи свят, зокрема у замках Ужгородський, Мукачівський та Сент Міклош. А в Паланку відкрили постійну локацію «Одяг для принцес»;
- *квести*. Прикладом проведення квестів екскурсоводами є міста Хуст, Мукачево, Ужгород, де об'єктом квесту є міні-скульптурки.

3. Відбувається поступове технічне переоснащення, зокрема у музеях Закарпатському краєзнавчому, Мукачівському історичному встановлено інтерактивні дисплеї та голограми, а для демонстрації більшість музеїв Закарпаття розміщують на своїх вебсайтах іміджеві фотопрезентації.

4. Створюються інтерактивні локації, наприклад: у 2022 р. у Мукачівському історичному музеї відкрито ігрову цифрову зону «Хроніки замку Паланок» або ж локацію «Замкова сторожа», де можна доторкатися до експонатів, роздивлятися, фотографуватися тощо (Varosh, 2024).

5. Оцифровуються музейні фонди.

6. Видається краєзнавча література. Найпоширеніший вид діяльності працівників музеїв це: наукові статті, інформаційні довідники, брошури, рекламні буклети тощо. Особливо варто відзначити видання «Колекція ікон Закарпатського музею архітектури та побуту». Придбати видання можна було за благодійний внесок, що спрямовувався на підтримку ЗСУ. Унікальність видання оцінена експертами і передана в мистецькі інституції Парижу (Музей народної архітектури та побуту, б.д.).

7. Створюється відео- та кіноматеріал. Наприклад, команда ентузіастів створила мультсеріал «Історія замку Паланок». Сюжет — історія Мукачівського замку з давніх часів і до сьогодні. Над створенням працювали впродовж 2 років у рамках транскордон-

ного проекту «Смартмузей», що об'єднує шість музеїв з Угорщини, Словаччини та України [36]. Мультфільм доступний у двох версіях — як повнометражний анімаційний фільм і як серіал із десяти коротких частин про різні епохи. У ньому вперше використані 3D-моделі замку в різні історичні періоди. Для демонстрації презентацій, фільмів, проведення творчих вечорів у Мукачівському історичному музеї у 2022 р. відкрито замковий кінотеатр (Мукачівський історичний музей, б.д.).

8. На сайтах музеїв оприлюднюється інформація про участь науковців та екскурсолодів в освітніх програмах, стажуваннях, проектах (наприклад, Смартмузей), зазначена інформація про партнерські колаборації з науковими установами та колегами-музейниками як в Україні, так і закордоном. Також анонсується робота зі школярами та студентами.

9. Комунікація і зворотний зв'язок підтримується з допомогою створених форумів на власних вебсайтах та акаунтів у соціальних мережах. Це доволі активний канал комунікації з цільовою аудиторією, з допомогою якого анонсуються виставки, майстер-клас, воркшопи, творчі зустрічі, конкурси, ведеться відкритий публічний діалог тощо.

Аналіз кількості підписників в мережі Фейсбук відображено в табл. 2.4.2. Зазначимо, що станом на теперішній час, тільки деякі музеї мають свої акаунти та вебсайти, хоч це важливий канал комунікації з відвідувачами.

Таблиця 2.4.2

**Кількість підписників на вебсторінках музеїв,
станом на 1.09.2024**

	Ужгородський скансен	Закарпатський краєзнавчий музей	Закарпатський художній музей	Мукачівський історичний музей	Хустський краєзнавчий музей
Кількість підписників	6900	3600	1300	3100	916

За роки незалежності України Закарпаття стало відомим своїми унікальними фестивалями. Ці культурні події не лише підтримують традиції, але й сприяють розвитку туризму, економіки, а також міжкультурного діалогу. Особливості цього туристичного ресурсу полягають в тому, що це: одночасне поєднання кількох культурних елементів, творчий характер івенту, можливість для

відвідувачів зануритися в атмосферу автентичного культурного простору, взяти участь в атракціях (іграх, танцях, майстер-класах, квестах тощо), спробувати традиційні місцеві страви та напої, купити сувенірну продукцію тощо.

Одним із важливих є «Червене вино» у Мукачеві, чи не наймасштабніший винний фестиваль України. Цей захід об'єднує виноробів з усіх куточків Закарпаття й надає можливість продемонструвати свої досягнення. Разом з винними дегустаціями проводяться виставки, конкурси та численні етнографічні програми.

Іншим популярним фестивалем є «Берегфест» у місті Берегове, що фокусується на виноробстві. Закарпаття славиться своїми винами, а цей фестиваль пропонує дегустацію найкращих зразків місцевих виноробів. Це не лише гастрономічна подія, а й культурний обмін, адже тут часто звучать угорські, українські та інші європейські мотиви, що віддзеркалюють багатонаціональність регіону.

Фестиваль «Гуцульська бринза» в Рахові це вшанування традицій культури господарювання пастухів, що досі має значний вплив на життя в гірських районах Закарпаття. Відвідувачі мають можливість ознайомитися з процесом виготовлення бринзи, вурди та інших молочних продуктів, побачити колоритні гуцульські костюми та насолодитися автентичною музикою і танцями.

Наведемо перелік фестивалів та етносвят, які проводяться в районах Закарпаття. Це наступні фестивалі:

1. Берегово і Берегівський район: «Bereg Fest», Берегівський різдвяний ярмарок, «Угочанська лоза», «Біле вино», «Сливовий леквар», Фестиваль гентешів у с. Геча, «Ягідне поле», «Золотий гуляш»;
2. Мукачево та Мукачівський р-н: «Срібний татощ», День Святого Мартіна, «Весілля Ілони Зріні», «Червене вино», «Бобовищенське гроно», «Варишська палачінта», «Варишське пиво», «Огинь і м'ясо», Свято меду, «Salo fest», «Верховинська яфіна».
3. Рахівський район: Проводи вівчарів на полонину, «Квасівський ліжник», «Гуцульська ріпа», «Гуцульська бринза», «Берлибашський бануш», «Бичківські голубці»;
4. Тячів і Тячівський район: «Яфіна-фест», «Брустурянська кедровиця», «Бий шайблики», «Мерцишор», «Фестиваль румунського народного мистецтва», «Сюреті бал», «Весняний полонинський хід»;
5. Ужгород: «Різдвяні вертепи», Сакура-фест, Бельтайн, Дні чеської культури, Дні словацької культури, ярмарок «Золо-

- та осінь», «Закарпатське Божоле», «Ужгородська палачінта», «Сонячний напій», «Медовуха-фест», «Медовий спас»;
6. Ужгородщина: «Бетлегемська зірка», «Лемківська ватра», фольклорний фестиваль «Веселковий передзвін», мистецький «Сонячний шлях»;
 7. Хуст і Хустський район: «Білі нарциси», «Гамора», «Іза-фест», «Колочавська ріплянка», «Селиська співанка», «Рекітське сузір'я».

А такий івент як «Парад Миколайчиків» у грудні 2023 року охопив кілька районів Закарпаття і отримав багато схвальних відгуків.

Фестивалі демонструють не лише культурне різноманіття Закарпаття, але й вміння регіону об'єднувати людей незалежно від їхніх національностей, віросповідань чи культурних уподобань, примножуючи і поширюючи свою культурну спадщину як всередині країни, так і за її межами. Ці події мають не лише розважальний, а й освітній характер. Вже звичними елементами їхньої програми стають майстер-класи. Важливим аспектом є участь народних майстрів з інших регіонів або, у випадку міжнародних фестивалів, з різних країн.

Особливе значення в житті мешканців Закарпаття займала релігія, тому сакральним спорудами (церкви, собори, синагоги, монастирські комплекси) приділялася особлива увага. Сакральні об'єкти Закарпаття складають важливу частину культурної спадщини, пов'язані з історичним минулим краю і мають багатовікову історію.

Релігійні об'єкти презентують відомі архітектурні стилі: бароко, готику, ренесанс, класицизм XIX ст. До реєстру Нерухомі пам'ятки національного значення внесено 69 церков та костелів Закарпаття, з яких: 19 мурованих, а 50 дерев'яних (Департамент культури Закарпатської ОВА, б. д.), тобто знаходяться під державною охороною і їх використання, збереження, утримання повинно здійснюватися відповідно до норм чинного законодавства.

З 19 мурованих сакральних об'єктів, всі є діючими, використовуються місцевими релігійними громадами, більшість з них включені в туристичні маршрути

На початку 90-х, після легалізації, відбувалося повернення церковної власності (землі, будівлі) релігійним громадам греко-католиків, римо-католиків, реформатській громаді та євангелістам християнам-баптистам. У радянський період частина церков цих громад були занедбані або ж використовувалися як склади чи

взагалі як господарські будівлі, тому потребували капітального ремонту та реставрації. До прикладу в Хрестовоздвиженському кафедральному соборі (XVII ст.) реновація всіх розписів храму та реставрація іконостаса закінчилися у 2023 р. Собор є не тільки релігійним центром Мукачівської греко-католицької єпархії, а й важливим культурним і туристичним об'єктом. Завдяки своїй витонченій архітектурі в бароковому стилі з елементами неокласики, розкішному бароковому іконостасу, унікальним розписам авторства художників Фердинанда Відри та Йосипа Бокшая (Мукачівська греко-католицька єпархія, б. д.), розташуванню в історичному центрі міста, собор став невіддільною частиною архітектурного ландшафту Ужгорода, його візитівкою і ключовим туристичним об'єктом.

Найстаріша збережена релігійна споруда Закарпаття — Горянська ротонда, розташована в передмісті Ужгорода (рис. 2.4.2). Починаючи з 90-х років проводилися відновлювальні роботи, але вони стосувалися фасаду, замінили також дах на дерев'яний та впорядкували територію. Має унікальну шестикутну форму і вважається однією з найстаріших ротонд в Центральній Європі. Архітектурний стиль ротонди є неоднозначним, зі сполученням романських та готичних елементів, які відображають мультикультурний вплив різних періодів історії Закарпаття.

Рис. 2.4.2. Горянська ротонда (фото з інтернет-мережі)

Історико-культурний аспект цієї ротонди є надзвичайно багатим і складним. Історики досі не дійшли єдиної думки щодо дати

заснування будівлі. Традиційно припускається, що вона була збудована у XI–XII ст. Особливо цінні фрески, що прикрашають інтер'єр ротонди. Вони належать до кращих зразків середньовічного живопису і за попередніми оцінками датуються XIV–XV ст. (у стилі італійського проторенесансу майстрів школи Джото). Найціннішими є фрески «Благовіщення», «Втеча в Єгипет», «Поклоніння волхвів Христу», «Тайна вечеря», «Христос перед Пілатом», «Шлях на Голгофу», «Розп'яття» (Мукачівська греко-католицька єпархія, б. д.).

Через свою унікальність та автентичність Горянська ротонда є важливим об'єктом для дослідників, що вивчають еволюцію архітектурних стилів і культурних впливів на території Закарпаття. Вона також є частиною маршруту *Via Carpatia* — історичного шляху, що з'єднує пам'ятки культури Карпатського регіону.

Серед інших мурованих сакральних споруд важливими релігійними об'єктами включеними в туристичні маршрути є: костел Вознесіння у м. Виноградів з мощами Яна Капістрана, костел Святого Мартина в Мукачеві, з давньою пам'яткою церковно-храмового зодчества Закарпаття — каплицею Святого Йосипа, (XIV ст.), костел Святого Юрія в Ужгороді, (XVIII ст.), костел Святого Стефана в Тячеві, реформаторський храм у неоготичному стилі, костел Воздвиження Святого Хреста в Берегові (XIII ст.) тощо.

Закарпаття має найбільше розмаїття стилів і форм дерев'яних церков, частина з яких збудовані народними майстрами без жодного цвяха. Науковці-мистецтвознавці серед архітектурних стилів дерев'яних церков Закарпаття виділяють: бойківський, гуцульський, лемківський, мармароський готичний, що відповідають районам проживання етнографічних спільнот краю. Ці стилі будови церков відображають культурну самобутність місцевих мешканців. Більшість з цих сакральних об'єктів є діючими, але безумовно всі мають цінне духовне, мистецьке, історико-культурне та освітньо-виховне значення, адже відображають не тільки історію життя закарпатців, але й духовні цінності.

З восьми українських дерев'яних церков внесених до Списку ЮНЕСКО, на Закарпатті знаходяться дві: церква Святого Михаїла в селі Ужок та Струківська церква у селі Ясіня. Окрім цього, значну цінність мають церкви побудовані в попередні п'ять століть, що демонструють високу майстерність будівничих, унікальні зразки іконопису, різьбярства, ливарства (дзвони) тощо. Це зокрема: Шелестівська Михайлівська церква в Ужгородському скансені, Миколаївська церква в с. Гусне, церква Святого Василя Великого

в с. Лікіцари, Миколаївська церква в с. Верхнє Водяне, церква Покрови Пресвятої Богородиці в с. Кострино, Свято-духівська церква в с. Колочава, церква Святого Духа в с. Гукливий та інші.

Варто виокремити унікальні церкви мармароського готично-го стилю, що в Україні є тільки в Хустському районі. Їх 5! У селах: Крайниково, Сокирниця, Стеблівка, Данилово, Олександрівка (додаток Б). Попри їхню архітектурну та історико-культурну цінність, ці сакральні перлини знаходяться у незадовільному стані, практично на межі руйнування.

Окрім цього у Закарпатській області функціонує більше, ніж 30 монастирів (Монастир Святого Миколая в М. Березному, Джублик, Грушівський, Імстичівський та ін.), що є об'єктами в паломницькому туризмі.

Ще одним важливим ресурсом культурного туризму є народні ремесла, види й географія яких у Закарпатті різноманітні.

За роки незалежності народні ремесла стали важливою частиною культурного туризму в регіоні, переживши суттєву трансформацію. Вони не лише задовольняли побутові потреби місцевого населення, але й ставали засобами самовираження та передачі культурної спадщини від покоління до покоління. У роки радянської влади ці ремесла часто нав'язувалися з певними ідеологічними рамками, а їх комерційні перспективи були обмеженими, а з початком незалежності України майстри народних ремесел Закарпаття здобули більшу свободу у творчому самовираженні та підприємництві.

Зміни торкнулися і самого підходу до виготовлення виробів. Сучасні ремісники Закарпаття, зберігаючи традиційні технології та орнаменти, почали експериментувати з новітніми матеріалами, щоб відповідати запитам сучасного ринку. Ручна робота перейшла від простої ремісничої діяльності до естетичного та культурного продукту. Важливу роль у цьому процесі зіграли також неурядові організації та державні проекти, спрямовані на підтримку і розвиток традиційних ремесел як туристичного продукту.

Народні ремесла Закарпаття формувалися під впливом історичних процесів, суспільно-економічних умов та географічної ізоляції, а також політичного відокремлення від інших українських земель. Ці аспекти, разом із особливостями природного середовища, зокрема ландшафту, та зовнішніми культурними впливами, сприяли формуванню унікальних рис, характерних саме для народних ремесел цього регіону. А відмінності етнографічних груп регіону проявляються насамперед у виробах народних ремесел,

наприклад, у вишиванках, виготовленні народного костюма тощо, про це зазначає В. Коцан (2015) у своїх розвідках: «Спільне проживання українців, угорців, румунів, словаків та представників інших етносів на території Закарпаття сформувало як деякі спільні риси в одягових традиціях, так і певні відмінності. Народне вбрання є вагомим джерелом у вивченні іноетнічних взаємозв'язків та взаємовпливів на території краю» (с. 54).

У сьогоднішні ці ремесла постають як самобутня частина культурної спадщини, що не лише виконує практичні функції, але й слугує естетичним способом освоєння світу. У значній мірі народні ремесла інтегровані в туристичну сферу як важливий ресурс, що представляє автентичну культуру Закарпаття. Тому питання їх дослідження, збереження й відновлення залишається актуальним у сучасних умовах, особливо на тлі екзистенційних загроз, а також в українському та локальному контекстах як важливий потенціал для розвитку туризму.

Окремо варто зазначити, що деякі традиційні ремесла були включені до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України (НКС, б. д.), а саме:

- «Традиція гуцульської писанки» (012 нкс);
- «Карпатське ліжникарство» (023 нкс);
- «Традиція лозоплетіння в с. Іза Хустського району» (042 нкс);
- «Гуцульська бриндзя» (044 нкс);
- «Сливовий леквар — традиція приготування та культура споживання на Закарпатті» (050 нкс).

Тобто на законодавчому рівні верифіковано зазначені ремесла і традиції й визначено відповідні структурні підрозділи, що повинні безпосередньо займатися моніторингом життєздатності, охороною та відновленням зазначених ремесел. Водночас варто констатувати, що існує ряд проблемних питань, пов'язаних не тільки з вивченням теоретичних питань (як от доступ до джерел чи артефактів), а й загрози зникнення тих чи інших ремесел, що носять не тільки практичний характер, а й є об'єктивно-часовий.

Збереженими і презентованими на сучасному етапі є наступні ремесла: лозоплетіння, ткацтво, різьбярство та художня обробка дерева, вишивка, писанкарство, гончарство, ковальство, обробка шкіри, художня обробка каменю, сироваріння тощо. Втім, варто зауважити, що ці ремесла є характерними не тільки для Закарпаття, проте тут вони мають характерні регіональні особливості. Саме ці особливості найбільш яскраво виражені в таких ремеслах як:

- *лозоплетіння*. Центром лозоплетіння не тільки в Закарпатті, але й в Україні вважається село Іза Хустського району. Традиція лозоплетіння активно побутує, хоча європейські ринки майже втрачені, проте вироби презентується на внутрішньому ринку. В Ізі туристи можуть придбати найрізноманітнішу продукцію через це село називають постійним ярмарком просто неба;
- *ткацтво* зосереджено в основному в південних районах Закарпаття, насамперед в угорськомовних селах. Особливо вирізняється *мереживне ткацтво*, осередком якого є села Великі Береги та Кідьош Берегівського району. В ньому переплелися різні національні культури: угорська, австрійська та українська. У 90-х роках минулого століття в школі села Великі Береги відкрито музей ткацтва та етнографії. Експонати закладу — старовинні ткацькі верстати та інструменти. Нині у школі діє майстерня, де активно продовжують традицію ткацтва, навчаючи учнів за індивідуальною програмою;
- *вовноткацтво*, яке вважають одним із давніх напрямів народного ремесла. У Закарпатті осередком вовноткацтва є Рахівщина і насамперед села Розтоки, Кваси, Чорна Тиса, Богдан. На Рахівщині нараховують понад два десятки майстрів вовноткацтва. У побуті мешканців Розтоки провідне місце посідає ліжникарство. Ліжник — унікальний автентичний виріб гуцулів Українських Карпат;
- *різьбярство*. Окрім великого асортименту ужиткових предметів, закарпатці виготовляють і декоративні вироби, скульптури, портрети, без них важко уявити закарпатські санаторії, турбази, кав'ярні, туристичні локації. Особливе значення мали різьблені іконостаси та елементи прикрас у християнських церквах;
- *виготовлення народних інструментів*. Коза, окарина, або зозулька, дримба, трембіта, фрілка, най або флейта Пана, теленка, денцівка, цимбали, бубен, бербениця — це гуцульські музичні інструменти (рис. 2.4.3), роблять їх з дерева, скла чи металу. А деякі, як от свистульки, випалюють з глини. Таким осередком є с. Шешори і сел. Ясіня. Але варто зазначити, що це ремесло є унікальним і перебуває під загрозою зникнення, адже ним володіють поодинокі майстри Рахівщини;

Рис. 2.4.3. Народні музичні інструменти гуцулів (фото з інтернету)

- випікання бичківського медяника або бичківського коро-
ваю. Це оригінальний закарпатський варіант традиційної
весільної випічки. Барвистий взір на медянику, нагадує
вишитий рушник (рис. 2.4.4). Мистецтвом випікання цього
виробу володіють тільки 3-5 жінок. Бичківський медяник
сьогодні презентується як унікальна випічка на культур-
них івентах та етнофестивалях.

Рис. 2.4.4. Бичківський медяник (фото з інтернету)

Окрім зазначених ремесел у краї доволі поширеним є писан-
карство, вишивка, обробка каменю тощо. Окремо варто зазначити
традиції приготування гуцульської бриндзи, сливового леквару,

ріп'янки тощо. А також ремесла, що з об'єктивних причин занепадають, до прикладу гончарство. Але майстри, що знають це ремесло ще залишилися і займаються виготовленням декоративної кераміки. У своїх творах зображають прадавні символи, традиційні закарпатські орнаменти тощо. Такі вироби популярні серед туристів як сувеніри.

У соціокультурному просторі ремесла, як частина культурної спадщини, презентуються у культурно-пізнавальному, зокрема етнографічному туризмі. Одна з причин — атракційність, оскільки тут залучена не тільки візуалізація, але часто й «ефект присутності». З іншого боку включення традиційних ремесел, як ресурсної компоненти туризму, сприяє їх збереженню, відновленню та популяризації.

Аналіз використання народних ремесел у сфері туризму, дозволяє виокремити наступні узагальнені напрямки:

- як кінцевий продукт, зокрема сувенір;
- як демонстрація технології ремесла.

Видовищно презентація, за обома напрямками, відбувається в безпосередній локації ремесла. Оскільки туристи напряму залучені до цих дійств, тобто є учасниками заходу, можуть придбати оригінальну продукцію, поспілкуватися з майстрами, отримати інформацію з «перших уст», відчутти особливу автентичну атмосферу народного ремесла. Для цього в багатьох осередках народних ремесел організовані музеї, мистецькі центри тощо, які надають окрім класичних демонстраційних послуг й інтерактивні.

До прикладу, в центрі лозоплетіння в селі Іза функціонує музей «Закарпатські ремесла», де представлено не тільки лозоплетіння, але й ткацтво та сироваріння. Музей пропонує окрім традиційних, сучасні послуги, зокрема, відвідувачі можуть побачити як плетуть вироби з лози та взяти участь у їх створенні, а готовий вибір забрати як сувенір (Збереження історії, 2024, 3 вересня). Тут також демонструють процеси сироваріння та ткання. Сироваріння — це ще одне ремесло, яким активно займаються на Закарпатті. Сьогодні на території краю функціонують крафтові сироварні, які працюють за стародавніми технологіями. До прикладу, у музеї наявна піч, на якій готують молодий сир «Ріка», з овечого молока, за особливою технологією. Ткацтво в музеї представлено знаряддями праці, з допомогою яких відвідувачам демонструють ткання доріжок та рушників на кроснах.

Важливим центром презентації народних ремесел є Ужгородський скансен. Тут постійно проводяться найрізноманітніші

заходи. До прикладу: майстер-клас для військовослужбовців з гончарного ремесла; майстер-клас з виготовлення казкового коника: культурно-мистецький проєкт «Жива спадщина», де ОТГ продемонструють свої ремесла, традиції, костюми, виконавську майстерність: акція в підтримку виданні набору листівок «Традиційний одяг та вишивка Закарпаття» (в межах проєкту «ProMuseum: Розвиток ресурсної бази та модернізація музейної галузі»). Родзинкою листівок є те, що з одного боку вона містить світлину хлопця й дівчини в народному вбранні та короткий опис орнаментальних мотивів вишивки, певного району Закарпаття, а на звороті — кольорову схему автентичної закарпатської вишивки (Музей народної архітектури та побуту, 2024, 28 серпня).

Одним із важливих аспектів формування культурного простору є активне використання продукції народних ремесел у закладах розміщення і харчування. Це не лише збагачує естетичну і культурну складову туристичних об'єктів, але й сприяє розвитку економіки регіону. Варто зазначити, що заклади розміщення в Закарпатті часто використовують різноманітні вироби народних ремесел (дерев'яні, керамічні, ткацькі, вишиті) для декору інтер'єрів, що створює особливий затишок. Одним із видів таких закладів є сільські садиби, в яких антураж місцевого традиційного побуту минувшини поєднаний з сучасним комфортом. Таких садиб у Закарпатті налічується понад 460. Варто врахувати, що місткість такої садиби складає 4–15 гостей, але в туристичних локаціях їх достатньо. Особливістю таких закладів є те, що гостям пропонують долучитися як до побутових справ (збір врожаю, приготування місцевих страв тощо), так і ремісничих (вишивання, ткацтво тощо).

Заклади харчування часто користуються керамічним посудом, виготовленим місцевими майстрами, практикується оформлення інтер'єрів за допомогою декоративних елементів, що виготовлені з дерева або металу. Це підкреслює автентичність закладів. Окрім того, використовується продукція місцевих крафтових виробників (бринза та інші сири, мед, вино тощо). Це підтримує малий бізнес і сприяє збереженню культурної спадщини регіону і популяризації його унікальності на національному.

Важливими іншими напрямками збереження, відновлення та популяризації народних ремесел є:

1. презентація виробів традиційного ремесла у музеях, на виставках та інших івентах;
2. уведення спеціалізованих факультативів у освітніх закладах області. За рішенням органів місцевого самоврядуван-

ня, особливо у локальних центрах ремесел, у ЗОІШ уводяться факультативи з вивчення відповідного ремесла або ж такі заняття проводяться в центрах юнацтва;

3. дослідження ремесел у межах програм, грантів та проєктів це необхідний аспект, що дозволить не тільки зберігати культурну спадщину, але й вибудовувати стратегічні пріоритети розвитку;
4. публікація відповідної актуальної інформації в науковій літературі, засобах масової інформації, Інтернет просторі.

Проте, аналіз ресурсного потенціалу вказує також на ряд проблем, які необхідно вирішити для перспектив розвитку туризму, а головне для збереження та відтворення етнокультури. Важливим залишається питання трансформації багатого ресурсного потенціалу в туристичний продукт. У цьому питанні є ряд аспектів, що вимагають ретельного підходу, це насамперед: організація етнотуризму на принципах збереження етносередовища та сталого розвитку громади і правове забезпечення збереження етносередовища та етноресурсу.

Серед інших ресурсів, які залучаються в культурному туризмі — численні пам'ятки матеріальної культури, а їх в Закарпатті, станом на 2024 р., внесених до охоронних реєстрів — 1837, з яких 137 національного значення. Вагоме місце серед пам'яток займають замки Закарпаття, передусім Ужгородський і Мукачівський, що добре збережені. Тут окрім музеїв, проводяться різноманітні культурні івенти.

Аналізуючи вищенаведене, можемо стверджувати, що Закарпаття володіє багатим культурним потенціалом, який представляє автентичну культуру цього регіону. Характеристики наявних ресурсів свідчать про те, що, незважаючи на взаємні та зовнішні впливи й культурні нашарування, а також деякі ментальні відмінності й естетичні уподобання, зберігся різноманітний колорит «живої» культури закарпатських спільнот. Саме об'єкти культурного надбання служать основою для розвитку культурного туризму.

Проте, визначальним чинником розвитку культурного туризму залишаються люди — носії місцевої культури в межах конкретних спільнот. Саме вони зберігають традиції та звичаї, характерні для певного регіону чи етнічної групи, відтворюють народні пісні, танці й обряди, займаються вишивкою та виготовленням традиційного одягу, володіють майстерністю народних ремесел і знаннями щодо приготування автентичних страв.

Закарпаття, завдяки своєму унікальному геополітичному розташуванню та багатому культурному спадку, а також наявним

інфраструктурним ресурсам, має значний потенціал для інтеграції в широкомасштабні міжнародні культурні проекти. Залучення до подібних ініціатив відкриває можливості для:

- ✓ на високому представницькому рівні презентувати національну культурну спадщину, що є особливо важливим у сучасних реаліях;
- ✓ провадити міжкультурний обмін ідеями, традиціями, мистецькими формами, що сприяє розумінню культурного різноманіття;
- ✓ розширювати освітні горизонти для професійного зростання, набуття нових навичок і досвіду;
- ✓ сприяти сталому розвитку територій, підтримувати місцеві громади зберігати культурну спадщину, зокрема ремесла й традиції;
- ✓ вирішувати конфлікти, створювати умови для мирного діалогу і співпраці між народами;
- ✓ стимулювати творчість та інновації, створювати оригінальні культурні туристичні продукти;
- ✓ сприяти економічному розвитку, збільшувати обсяг в'їзних туристів, залучати інвесторів і партнерів, розвивати інфраструктуру та покращувати добробут громад.

Такі маршрути розробляються під патронатом світових організацій таких як: Рада Європи, Єврокомісія, ЮНЕСКО, ЮНВТО, ATLAS, ICOMOS за участі науковців провідних університетів і експертів.

Закарпаття активно долучається до транскордонних проєктів, спрямованих на співпрацю в галузі туризму та культури. Однією із таких ініціатив був проєкт «ЄІС Польща–Білорусь–Україна 2014–2020», який мав тематичний акцент на «Спадщині». У його рамках реалізували проєкт «Світ Карпатських Розет — заходи зі збереження унікальності культури Карпат» з 1 вересня 2018 до 28 лютого 2022 року. Загальний бюджет становив 1 543 329,05 €, з яких співфінансування ЄІС дорівнювало 1 376 340,85 €. Партнерство включало інституції з Підкарпатського воєводства (Польща) та з восьми різних районів Львівської, Закарпатської та Івано-Франківської областей. Закарпаття представляли Агентство регіонального розвитку та транскордонного співробітництва й Колочавська сільська рада (Програма Транскордонного Співробітництва Польща–Білорусь–Україна 2014–2020, 2024, 3 вересня). У межах проєкту був заснований центр культурної спадщини «Розета», зокрема один з них відкрився в Колочаві. Його мета полягає в популяризації карпатських традицій і звичаїв, створенні баз даних з географії, істо-

рії та культури Карпат, а також забезпеченні відкритого доступу до цієї інформації через вебпортал.

Ще один приклад таких ініціатив — програми Interreg: Програма Interreg NEXT Польща — Україна 2021-2027 і Програма транскордонного співробітництва Interreg NEXT «Угорщина–Словаччина–Румунія–Україна 2021–2027» (Програма Транскордонного Співробітництва Польща–Білорусь–Україна 2014–2020, Український інститут міжнародної політики, 2024, 3 вересня). Бюджет останньої становить 73,4 млн €, і серед п'яти пріоритетних цілей є зміцнення ролі культури та стійкого туризму в економічному розвитку, соціальній інтеграції та інноваціях.

Культура і туризм є ключовими елементами для поліпшення економічної ситуації та міжетнічного діалогу в регіоні. Природоохоронні території та культурні пам'ятки охоплюють практично весь прикордонний регіон, що підкреслює важливість спільного управління та розвитку культурного надбання міжнародного значення. Співпраця зацікавлених сторін, взаємозапозичення європейського досвіду в управлінні, інвестиції та розбудова інфраструктури сприятимуть розвитку туризму, особливо культурного, у Закарпатті в післявоєнні роки.

Але вже й зараз спостерігається зростання показників туристичної сфери Закарпаття. Так, згідно зі звітом по Програмі розвитку туризму та курортів в Закарпатській області на 2021–2023 роки туристичний збір у 2021–2023 зростав у порівнянні з попереднім роком у 2021 р. на 82,5% (11748,5 тис. грн) у порівнянні з 2020 р., у 2022 р. на 65,7%, у 2023 13,8%. Абсолютні показники наведені в рис. 2.4.5 (Управління туризму та курортів Закарпатської ОДА, 2024, 24 серпня). Найбільшими платниками податків до бюджету є: с. Поляна, м. Ужгород, с. Баранинці, с. Косонь, м. Берегово, м. Мукачево.

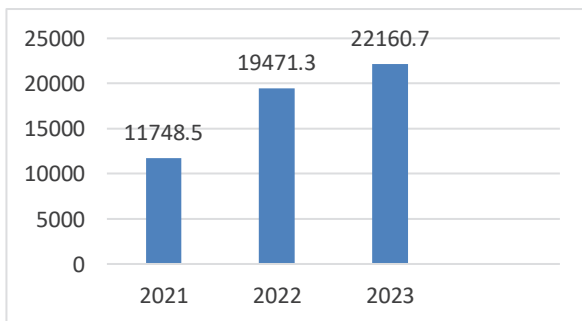

Рис. 2.4.5. Обсяги туристичного збору в Закарпатті у 2021–2023 роках

Варто зауважити, підвищилися не тільки показники туристичного збору, але й відвідування музеїв та екскурсійне обслуговування. Показники у 2022–2023 роках в абсолютному та відсотковому вимірі наведені у таблиці 2.4.3.

Таблиця 2.4.3

Відвідування музеїв у 2022–2023 роках

№ п/п	Назва музею	2022 р.		2023 р.	
		К-сть відвідувачів	К-сть екскурсій	К-сть відвідувачів	К-сть екскурсій
1	Мукачівський історичний музей	86751	922	181880	1566
2	Закарпатський краєзнавчий музей	206612	755	209194	1054
3	Закарпатський музей архітектури та побуту	103339	857	107416	774

Загалом у 2023 році закарпатські музеї відвідали понад 600 тис. осіб, заклади провели для відвідувачів близько 3 803 тис. екскурсій.

Попри вказані позитивні показники, проектну та грантову роботу, практична діяльність з організації культурного туризму має ряд факторів, що обмежують його розвиток. Зокрема:

1. *Збереження та відновлення культурної спадщини.* Існує ряд об'єктивних факторів: фізичне зношення, руйнування матеріальної спадщини, втрата носіїв нематеріальної спадщини, знищення традиційних практик, що можуть привести зменшення ресурсного потенціалу культурного туризму.
2. *Втрата автентичності,* через зовнішні культурні впливи та/або ж викривлення культурних традицій для задоволення запитів туристів.
3. *Недостатня підтримка місцевих громад,* не отримання належної вигоди від культурного туризму, що веде до соціальної несправедливості та економічної нерівності.
4. *Негативний вплив на навколишнє середовище,* зокрема через забруднення та надмірне використання природних ресурсів через забруднення та надмірне використання природних ресурсів.

5. *Відсутність розвиненої туристичної інфраструктури*, включаючи транспорт, житло та сервіси, може обмежувати доступність та комфорт для туристів.
6. *Недостатність інформації та реклами*. Нерозвинені інформаційні ресурси та слабка маркетингова стратегія можуть призводити до недостатнього залучення туристів.

Зазначені проблеми потребують врегулювання і постійного моніторингу на законодавчому та управлінському рівнях, а також у практичній площині з боку фахівців, залучених до туристичної діяльності, експертного та освітнього середовищ.

Моніторинг стану культурного туризму, врахування світового досвіду та сучасних трендів, дозволили сформуванню основні напрямки роботи, що зумовляють перспективи його розвитку:

1. *Грантові програми та фінансування*. Залучення грантів та фінансування для розвитку туристичних проєктів буде сприяти збереженню та відновленню культурних об'єктів, ремесел, традицій та звичаїв.
2. *Партнерства та колаборації*. Співпраця з міжнародними організаціями, іншими регіонами та приватним сектором може сприяти обміну досвідом, залученню інвестицій та розвитку спільних проєктів.
3. *Сталий туризм*. Впровадження принципів сталого розвитку зменшить негативний вплив на навколишнє середовище та місцеві громади, сприяючи довготривалому розвитку.
4. *Залучення місцевих громад*. Активна участь місцевих громад у плануванні та управлінні туристичними проєктами забезпечить справедливий розподіл доходів і буде сприяти збереженню автентичності культурних традицій.
5. *Фестивалі та івенти*. Організація культурних фестивалів та подій може залучити туристів та допомогти популяризувати місцеві традиції та ремесла.
6. *Освітні програми та тренінги*. Інвестиції в освіту та підготовку місцевих гідів, майстрів промислу та підприємців можуть покращити якість послуг та сприяти збереженню культурних традицій.
7. *Інфраструктурні проєкти*. Розвиток транспортної та туристичної інфраструктури, зокрема: дороги, готелі та ресторани, підвищить комфорт та доступність для туристів.
8. *Цифрові технології*. Використання цифрових платформ для реклами, бронювання та надання інформації про куль-

турні туристичні маршрути може залучити більшу аудиторію та полегшити планування подорожей.

9. *Маркетингові технології.* Розробка ефективних маркетингових стратегій і рекламних кампаній підвищить обізнаність про культурний туризм і залучить більше туристів. Використання соціальних медіа та цифрових платформ може допомогти поширювати інформацію про унікальні культурні пропозиції.

Розвиток культурного туризму вимагає балансу між збереженням автентичності культурних традицій та потребами сучасного туриста. Завдяки сталому підходу та комплексним стратегіям, культурний туризм може стати важливим фактором соціально-економічного розвитку регіону та культурного збагачення.

Закарпаття, з його особливим географічним положенням і унікальною сумішшю етнічних культур, традицій та багатою історією, є особливим регіоном, що активно трансформується в контексті сучасних соціокультурних викликів. Досліджуючи зміни, які відбуваються у соціокультурному просторі Закарпаття, можна відзначити, що трансформація цього простору безпосередньо впливає на розвиток культурного туризму в регіоні.

Закарпаття завжди привертало увагу дослідників та туристів. Вивчення трансформації соціокультурного простору області дає можливість глибше зрозуміти, як культурна ідентичність, співіснування елементів різних культур та глобалізаційні процеси можуть вплинути на розвиток регіону. Цей регіон України є прикладом місця, де історичні зміни і модернізація залишають унікальний відбиток на культурі та суспільстві.

По-перше, один з ключових аспектів трансформації є зростання ролі етнокультурних спільнот, що надають регіону багатогранності та сприяють збереженню своєї культурної ідентичності на тлі швидких соціальних і економічних змін. Впродовж століть спілкування та обмін між різними громадами формували специфічну культурну атмосферу, що відзначається гармонійним поєднанням української, угорської, румунської, словацької та інших традицій. Таке спокійне співіснування різних культур не лише зберігає традиції, а й активно впливає на культуру взаємоповаги та толерантності серед населення. Водночас місцеві традиції відкривають можливості для створення нових туристичних продуктів, таких як етнографічні тури чи фестивалі, що привертають увагу туристів до Закарпаття.

По-друге, розвиток культурного туризму в регіоні збагачує туристичний досвід через автентичні фестивалі, традиційну кухню,

народні ремесла, історичні та сакральні пам'ятки. Туристи мають можливість «занурюватися» у звичаєву культурну атмосферу, безпосередньо брати участь у святкуваннях, які відображають стародавні традиції та обряди. Проте, для успішної інтеграції культурного туризму в економіку регіону важливо забезпечити стійкість цього процесу. Це означає збереження балансу між комерційними інтересами і захистом культурної спадщини та навколишнього середовища. Важливо, щоб розвиток туризму не спричинив деградацію культурних пам'яток та не спровокував соціальні конфлікти.

По-третє, соціокультурна трансформація впливає на інфраструктуру і технологічні аспекти туристичної індустрії. Інвестиції в розвиток туристичної інфраструктури, включаючи об'єкти розміщення, транспортну і комунікаційну мережу, є необхідними для задоволення потреб сучасних туристів. Ініціативи з впровадження новітніх технологій, таких як цифрові платформи для бронювання та інтерактивні туристичні карти, полегшують доступ до туристичних послуг і підвищують загальну якість обслуговування.

По-четверте, варто підкреслити вплив глобалізаційних тенденцій, які стимулюють інтеграцію культурної індустрії Закарпаття у міжнародний ринок. Це надає нові можливості для співпраці з міжнародними партнерами, проведення спільних заходів, обмін досвідом і знаннями. Такі процеси сприяють не лише розвитку культурного туризму, але й підвищенню міжнародного іміджу регіону.

Загалом, трансформація соціокультурного простору Закарпаття сприяє розвитку культурного туризму, створюючи нові можливості для самовираження та співпраці у глобальному контексті. Водночас це викликає необхідність збереження і адаптації культурних традицій в умовах динамічних змін. Розвинений культурний туризм може стати важливим чинником економічного зростання регіону, зберігаючи при цьому його унікальну культурну ідентичність.

Список використаних джерел і літератури:

1. EvacomInParis.ua. (2012). *Танцюючі скульптури Пінзеля в Луврі* <http://surl.li/neptsh>
2. Palynchak-Kutuzova, Vasylyna. (2019) Acquisitions of reserve collections for Tyvodar Lehotskyi Transcarpathian regional ethnographic museum at the present time. European philosophical and historical discourse. Volume 5. Issue 4 2019. 85-91.

3. UNESCO. (2024, 24 серпня). World Heritage List. <https://whc.unesco.org/en/list/>
4. Varosh. (2024, 28 серпня). «Кожен музей на Закарпатті — це якийсь несподіваний вау-ефект». Дню музеїв присвячується. <http://surl.li/ulpkw>
5. Wawel. (2024, 22 серпня). *Lwowska Rzeźba rokokowa*. <https://wawel.krakow.pl/cykl/ekspresja-lwowska-rzezba-rokokowa>
6. Белей, Лесь. (2019, 24 січня). Національні меншини Закарпаття: більшому — більше, меншому — менше. *Uchoose.info* <https://uchoose.uacrisis.org/natsionalni-menshyny-zakarpattya-bilshomu-bilshe-menshomu-menshe/>
7. Божко, Л. Д. (2018) Туризм у контексті глобалізаційних процесів: історико-культурологічний аспект [дис... д-ра культурології, Харківська державна академія культури]. https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/specrada/specrada/old_2019/Bogko/disBogko.pdf
8. Головне управління статистики в Закарпатській області. (2024, 18 серпня). *Населення (1990–2021 pp.)* https://uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/2022/nasel_1990-2021.pdf
9. Департамент культури Закарпатської ОВА. (2024, 28 серпня). <https://kultura-zak.gov.ua>.
10. Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ) /Статистика. (2024, 20 серпня). *Результати онлайн-опитування щодо подорожей Україною під час війни*. <http://surl.li/xorfuf>
11. Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького. (2024, 28 серпня). <https://www.zkmuseum.com/>.
12. Закарпатські ремесла. (2024, 3 вересня). *Збереження історії*. <http://surl.li/dxuhn>
13. Коцан, В. В. (2014). Традиційні деревообробні промисли на Закарпатті у XIX – першій половині XX століть. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. Вип. 2 (33). 110–118. <http://surl.li/eaхut>
14. Коцан, В. В. (2015). Традиційний народний одяг як джерело вивчення та популяризації культурної спадщини Закарпаття. *Historical and Cultural Studies*. Vol. 2, No. 1. 53–60.
15. Музей народної архітектури та побуту. (2024, 28 серпня). <https://www.facebook.com/uzhskansen>
16. Мукачівська греко-католицька єпархія. (2024, 30 серпня). *Історія Ужгородського кафедрального собору*. <https://mgce.uz.ua/blog/history/istoriya-uzhgorodskogo-kafedralnogo-soboru/>
17. Мукачівська греко-католицька єпархія. (2024, 30 серпня). Парафія Покрова Пресвятої Богородиці. <https://mgce.uz.ua/parafiya-pokrova-presvyatoyi-bogorodyczi/>
18. Мукачівський історичний музей. (2024, 28 серпня). <https://www.facebook.com/Palanokmuseum>

19. Національна туристична організація України. (2023) *Туристичний барометр України 2021–2022 р.* https://nto.ua/index_ua.html
20. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. [НКС] (2024, 30 серпня). <http://surl.li/lxmaxg>.
21. Нематеріальна культурна спадщина Закарпаття. (2024, 30 серпня). *Вовноткацтво*. <https://nks.zakfolkcenter.info/vovnotkaczto-roztoky/>
22. Палинчак-Кутузова, Василина. (2024). Ідеологія в музеї: минуле, сучасне, майбутнє (на прикладі Закарпатського краєзнавчого музею) Частина I. Музей як зброя радянської пропаганди (1945-1989 pp.). 34. 136–153.
23. Програма Транскордонного Співробітництва Польща-Білорусь-Україна 2014-2020. (2024, 3 вересня). *Світ Карпатських Розет — заходи зі збереження унікальності культури Карпат*. <https://pbu2020.eu/ua/projects2020/217>
24. Тиводар, Михайло. (2010). Етнодемографічні процеси на Закарпатті (I – початок III тисячоліття. *Народна творчість та етнографія*. №1. 4–31.
25. Український інститут міжнародної політики. *Interreg NEXT «Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна 2021 – 2027»: що варто знати про нову програму?* <https://uiip.org.ua/uk/novyny/interreg-next-uhorshchyna-slovachchyna-rumuniia-ukraina-2021-2027-shcho-varto-znaty-pro-novu-prohramu>
26. Управління туризму та курортів Закарпатської ОДА. (2024, 24 серпня) *Вітаємо на Закарпатті*. <https://zaktour.gov.ua/> .
27. Філіп, Л. (2010). Історія відділу дорадянського періоду. Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Вип. IX-X. 37-47.
28. Центр культур національних меншин Закарпаття. (2024, 18 серпня). *Національно-культурні товариства*. <http://surl.li/rzuqzd>

ВИСНОВКИ

Комплексні зміни, які відбуваються в туристичній галузі України під впливом сучасних глобальних викликів і внутрішніх потрясінь, зокрема російсько-української війни. У результаті дослідження можна зробити кілька важливих висновків.

Розділ I монографії підкреслює, що глобальні зміни, такі як кліматичні коливання, економічні та політичні зрушення, а також цифровізація, справляють серйозний вплив на туристичну галузь України. Аналізуючи регіональні аспекти трансформацій, стає очевидним, що різні регіони країни по-різному адаптуються до цих змін. Південні та західні області мають різні виклики, зокрема через економічні умови та інфраструктуру, але в той же час демонструють потенціал для розвитку завдяки своїм природним та культурним ресурсам.

Російсько-українська війна значно вплинула на туристичний сектор, що призвело до втрат туристичної інфраструктури, зменшення туристичних потоків і перекроювання пріоритетів розвитку. Проте ця ситуація створює і можливості для відновлення, які вимагають інноваційних підходів, спрямованих на стійке відновлення. У післявоєнний період важливо розробити нові стратегії, що зосереджені на інтеграції внутрішнього туризму, залученні інвестицій для реконструкції туристичних об'єктів і підтримці малих та середніх підприємств у сфері туризму.

Аналіз сучасних трендів показав, що внутрішній туризм набуває особливого значення під час війни. Українці активно досліджують безпечні регіони країни, що сприяє розвитку туризму в областях Карпатського регіону. Водночас, зростає роль цифрових інструментів, які допомагають популяризувати нові напрямки і залучати туристів до безпечних регіонів країни.

Розділ II показує, що екологічна складова розвитку туризму набуває все більшого значення в умовах сучасних екологічних викликів, зокрема зміни клімату. Для України важливо розвивати екологічно відповідальний туризм, який сприяє збереженню природних ресурсів та підтримці локальних громад. Впровадження сталих практик у сфері туризму дозволить підвищити конкурентоспроможність туристичної індустрії на світовому ринку.

Цифрова трансформація галузі є однією з основних передумов її стійкого розвитку. Сучасні цифрові технології дозволяють поліпшити доступність туристичних послуг, підвищити ефективність управління та покращити взаємодію з туристами. Це особливо важливо для просування малих туристичних об'єктів, розвитку інноваційних туристичних продуктів і підвищення рівня персоналізації послуг. Цифрові платформи та мобільні додатки відіграють ключову роль у створенні нових можливостей для туристів і розвитку нових ринкових сегментів, таких як агротуризм, гастрономічний туризм, культурний та екологічний туризм.

Історико-культурна спадщина України, особливо Закарпаття, є одним із найважливіших ресурсів для розвитку культурного туризму. Це підкреслює необхідність активної охорони та популяризації культурної спадщини, а також створення нових туристичних продуктів, які підкреслюють унікальність української історії та культури. Розвиток культурного туризму в Закарпатті також сприяє соціокультурним трансформаціям, підвищенню регіональної ідентичності та економічному зростанню.

Розділ III монографії присвячений питанням інноваційних підходів до управління у сфері гостинності та готельного бізнесу. Управлінські інновації, зокрема впровадження нових бізнес-моделей, автоматизація процесів і цифровізація обслуговування, дозволяють підвищити конкурентоспроможність підприємств у готельному секторі та створюють нові можливості для розвитку. Розвиток маркетингових стратегій, спрямованих на інтеграцію сучасних цифрових інструментів, є важливою складовою успішної діяльності готельних мереж та малих підприємств у сфері гостинності.

Глобальні тенденції розвитку готельного бізнесу в XXI столітті підкреслюють важливість адаптації до умов змін на ринку, зокрема впровадження практик сталого розвитку, які дозволяють мінімізувати вплив на навколишнє середовище, а також впровадження нових моделей клієнтоорієнтованості. Пандемія COVID-19 та війна в Україні також показали важливість адаптивних бізнес-моделей, які можуть оперативнo реагувати на кризи, забезпечуючи гнучкість у наданні послуг.

Туристично-рекреаційна сфера України стоїть перед серйозними викликами, проте саме ці виклики відкривають нові можливості для трансформації та розвитку. Важливою є адаптація до сучасних умов через впровадження інноваційних підходів, активну цифровізацію, розвиток внутрішнього туризму та сталого використання екологічних і культурних ресурсів.

У післявоєнний період ключовим завданням для туристичної індустрії України є відновлення інфраструктури, залучення інвестицій та популяризація безпечних регіонів для туризму. Водночас, інтеграція України у глобальні процеси розвитку туризму має відбуватися через впровадження сучасних тенденцій, що відповідають міжнародним стандартам сталого розвитку, цифрових технологій і інноваційних підходів до управління та розвитку туристичних продуктів.

Монографія надає важливі рекомендації, що можуть бути використані як основа для розробки стратегій відновлення туристично-рекреаційної сфери України, а також слугуватиме джерелом знань для подальших досліджень у цій сфері.

Наукове видання

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ
СФЕРИ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ВІЙНИ,
ГЛОБАЛЬНІ ЗМІНИ ТА ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ**

Колективна монографія

*За загальною редакцією:
д-ра геогр. наук, проф. Г.В. Машики
та канд. геогр. наук, доц. Н.Ф. Габчак*

*Верстка та дизайн: Рената Кокіна
Дизайн обкладинки: Василина Куклишин*

Підписано до друку 10.01.2025 р. Гарнітура Noto Serif.
Ум.друк.арк. 29,3. Формат 70х100/16. Зам. № 7. Наклад 300 прим.

Редакційно-видавничий відділ ДВНЗ «УжНУ»
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
E-mail: dep-editors@uzhnu.edu.ua

Видавництво УжНУ «Говерла».
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.
*Свідоцтво про внесення до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія 3т № 32 від 31 травня 2006 року*

Віддруковано:
ТОВ «РІК-У», 88006, м. Ужгород, вул. Карпатської України, 36
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5040 від 21.01.2016 р.

Т 65

Трансформація туристично-рекреаційної сфери в Україні: виклики війни, глобальні зміни та інноваційні рішення: колективна монографія / за заг. ред. проф. Г. В. Машіки, Н. Ф. Габчак. — Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2025. — 360 с.

ISBN 978-617-8321-46-8

Розглянуто актуальні проблеми розвитку туристичної індустрії в умовах сучасних глобальних і внутрішніх викликів. У монографії детально розглядаються наслідки воєнних дій для туристичної сфери України, аналізуються зміни, спричинені глобальними трендами, такими як зміна клімату, цифровізація та вплив пандемії COVID-19. Важливе місце відведено інноваційним підходам до відновлення та розвитку галузі, що ґрунтуються на досвіді інших країн та сучасних тенденціях у сфері сталого туризму. Автори пропонують ґрунтовні дослідження та практичні рекомендації щодо адаптації туристично-рекреаційної сфери України до нових реалій, що робить монографію не лише теоретичною, але й практично значущою та надасть цінний інструментарій для реформування галузі на державному та місцевому рівнях.

Для науковців, здобувачів вищої освіти, аспірантів та фахівців галузі.

УДК 338.48-044.48(477)+330.341.1:355.01